AZ MTA BUDAPESTI CSILLAGVIZSGÁLÓJA ÉS MÁTRAI FIÓKINTÉZETE

Az MTA 946 m tengerszint feletti magasságon fekvő piszkéstetői obszervatóriuma a budapesti, KONKOLY-THEGE által alapított Csillagászati Kutatóintézet fiókcsillagvizsgálója. A svábhegyi csillagvizsgáló az I. világháború után létesült a trianoni békediktátum következtében elveszített, akkor még korszerűnek számító egyetlen magyar obszervatórium, az Ógyallai Asztrofizikai Intézet jogutódaként. A megcsonkított, gazdaságilag tönkre jutott ország kultuszkormányzata és Budapest székesfőváros előjárói már 1920-ben megteremtették a lehetőséget, hogy a Sváb-hegyen egy új csillagvizsgáló épülhessen. 1923-ban megindulhatott a munka, 1928-ban pedig elkészült az intézet főműszere, a 60 cm tükörátmérőjű Heyde-Zeiss reflektor, a mellé szerelt 30 cm-es lencsés „követő távcső"-vel. A svábhegyi csillagvizsgáló fő programja a változó fényességű csillagok fénymérése volt. A csillagvizsgáló szervezésében óriási érdemei vannak az intézet első igazgatójának, TASS Antalnak (1876–1937), valamint WODETZKY József (1872–1956) egyetemi tanárnak. A hazai csillagászat újjáéledésének elismerése volt, amikor a németországi székhelyű, nemzetközi jelentőségű Astronomische Gesellschaft 1930-ban Budapestet választotta 29. közgyűlésének színhelyéül.

Az 1930-as években, a Budapest-svábhegyi csillagvizsgálóban dr. DETRE László (1906–1974, igazgató 1943-tól) kezdeményezésére kialakult egy kutatási program, amely nemzetközi viszonylatban is figyelmet keltett: a rövid fényváltozási periódusú, változó fényességű csillagok (az ún. rövid periódusú, RR Lyrae típusú csillagok) hosszú időn át végzett folyamatos fénymérése. A fényváltozás menetében mutatkozó hosszú idejű változások következtetéseket tesznek lehetővé e csillagok egyéb fizikai sajátosságaira és fejlődésére. Az 1930-as évek végén dr. KULIN György (1905–1989) megkezdte az üstökösök és kisbolygók fotografikus észlelését, ill. felkutatását. Bár az intézet távcsövei az ilyen munkára kevéssé voltak alkalmasak, eredményei külföldön is elismerést keltettek, és további nemzetközi együttműködésre vezettek. (Sajnos távoztával, 1947-ben ez a munka megszűnt.)

1949-ban dr. DEZSŐ Lóránt (1914–2003) kezdeményezésére megalakult a csillagvizsgáló második osztálya, a Napfizikai osztály, amelyet 1958-ban Debrecenbe telepítettek át.

A csillagvizsgáló főműszere azonban — amely a megrendelés idején (1913) még a nagyobbak közé tartozott —, a XX. sz. első harmadában, a csillagászati eszközök gyors fejlődése nyomán, már csak a közepes távcsövek kategóriájába tartozott. A második világháború után egyre inkább érezhető volt egy nagyobb teljesítményű távcső hiánya. Ez a helyzet a már folyamatban levő programokat is hátráltatta. A munkát egyre jobban gátolta a terjeszkedő nagyváros mindinkább zavaró fénye és füstje is.

A budapesti csillagvizsgáló fejlődésében jelentős fellendülést hozott, hogy a Magyar Tudományos Akadémia felügyelete alá került. Ezt követően akadémiai támogatással kidolgozták a fejlesztési programját, és ennek keretében egy új, korszerű műszerekkel ellátott magashegyi fiókobszervatórium építési tervét.

1958-ban kezdődött meg az építkezés a közel ezer méter magas Piszkéstetőn, és 1962-ben helyezték üzembe az első műszert, egy speciális optikai rendszerű, nagy látóterű ún. Schmidt-távcsövet. Bár ennek a Zeiss gyártmányú távcsőnek objektívje nem nagyobb a „régi" svábhegyi műszerénél, éppen nagy látómezeje révén ma korszerű kutatási programok végrehajtására is alkalmas. Négy év múlva egy újabb műszerrel gyarapodott az obszervatórium (50 cm-es megnyújtott fókuszú ún. Cassegrain-reflektorral), 1974-ben pedig felszerelték a jelenlegi legnagyobb magyarországi távcsövet, az 1 méteres tükörátmérőjű, ún. Ritchey–Chrètien rendszerű, korrigált leképezésű reflektort. Az új műszerek, a hozzájuk tartozó korszerű elektronikus rendszerekkel, lehetővé tették az MTA Csillagászati Kutatóintézet munkájának széleskörű kiterjesztését, részvételét a nemzetközi együttműködésekben.

Bartha Lajos

KÖVESLIGETHY RADÓ EMLÉKÉÉRT

Ebben az évben emlékezünk meg a földrengéstudomány magyar úttörője, KÖVESLIGETHY Radó (1862–1934) halálának 70. évfordulójáról. Remélhető, hogy talán ez a nem egészen kerek évforduló felébreszti a csillagász és geofizikus társadalomban a kegyelet és a tisztelet érzését. KÖVESLIGETHY valahogyan mindig a hazai tudomány mostohagyermeke volt, második vonalban emlegetik — ha emlegetik! — bár a maga korának élvonalbeli kutatója volt. Ennek szomorú megnyilvánulása KÖVESLIGETHY sírja a Kerepesi úti Nemzeti Sírkertben.

Az év elején felkerestük KÖVESLIGETHY Radó sírját a szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola matematikai tanszékének docensével, dr. PÉNTEK Kálmán tanár úrral, és a Gothard Amatőrcsillagászati Egyesület elnökével, VÉRTES Ernő ny. főtanácsossal. Szomorú látvány volt az elhagyott sír (48/1 parcella, 1-72.) Nem mondhatjuk elhanyagoltnak (a Nemzeti Sírkert úgy-ahogy rendben tartja), de bizony jócskán befedi az avar, benőtték a környező bokrok gallyai. VÉRTES elnök úr rögtön el is határozta a szombathelyi amatőr csillagászok (!) nevében, hogy legközelebbi pesti utazása idején kissé rendbe szedi az elfeledett sírt.

De talán mégsem kellene megvárni, hogy Szombathelyről ápolják a Budapesten élt és itt eltemetett csillagász-geofizikus emlékét és sírhantját! Egy kis hivatalos odafigyelést, némi anyagi áldozatot és fáradságot csak fordít-

hatnánk mi is KÖVESLIGETHY Radó emlékére! (Csak zárójelben jegyzem meg: tudom, hogy KÖVESLIGETHYnek van az ELTE új épületében portré-szobra — dr. RADNAI Gyula fizikus szorgalmazására; és van emléktáblája a sashegyi obszervatórium falán — amelyet senki sem lát.)

Ha életében súlyos méltánytalanságokat kellett eltűrnie, talán az utókor lehetne méltányosabb KÖVESLIGETHY Radó iránt.
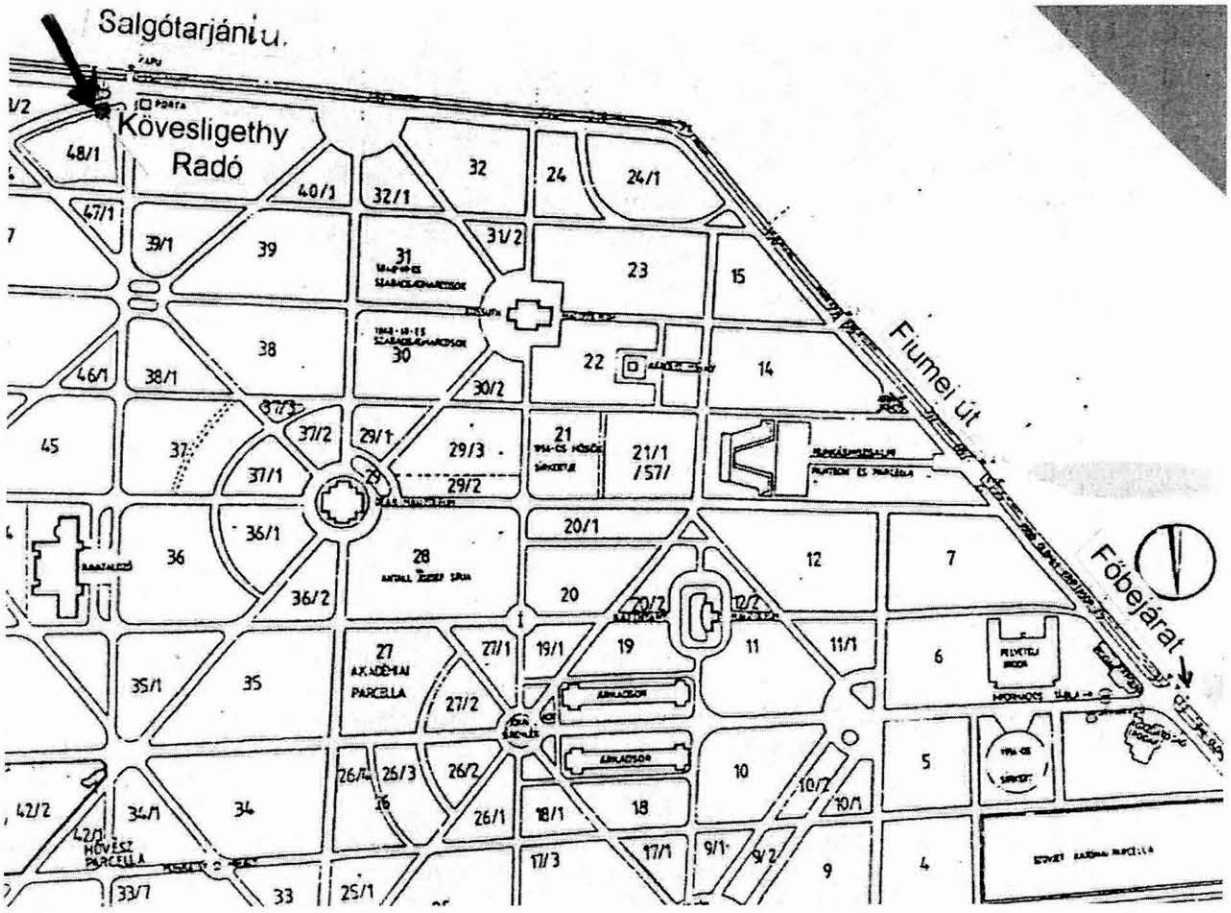
Bartha Lajos